

Surveyn kulttuuriset erityispiirteet kansainvälisen vertailun haasteena

Marjaana Lehtinen

Kansainväliset vertailut lisääntyvät jatkuvasti surveytutkimuksessa. Kansainvälistä vertailua käsiteltiin myös Tilastokeskuksen SurveyLaboratorion verkoston lukupiirissä tämän vuoden keväällä.

OSALLISTUIN keväällä Tilastokeskuksen SurveyLaboratorion lukupiiriin, jossa teemana oli kansainvälinen vertailu. Keskustelun pohjana oli artikkelikirja *Cross-Cultural Survey Methods* (Harkness ym. 2003). Mielestäni erityisesti Fons J.R. van de Vijverin artikkelissa *Bias and Equivalence: Cross-Cultural Perspectives* jäsennettiin vertailun ongelmia selkeästi ja kirjoitukseni pohjautuukin pääasiassa tuohon artikkeliin.

Jotta eri maissa kerättyjä surveyaineistoja voitaisiin vertailla, pitää ensin varmistua aineistojen vertailukelpoisuudesta. Keskeistä aineistojen vertailtavuuden selvittämisessä on paneutua muuttujissa mahdollisesti olevaan vinoumaan (*bias*), josta käytän tässä yhteydessä tätä mielestäni kuvaavampaa ilmaisua, vaikka harha on käytetympi suo-

mennos asiasta. Käsittelen vinoumaa kansainvälisen vertailun näkökulmasta eli kulttuurisista tekijöistä johtuvana systemaattisena harhana jakaumissa.

Van de Vijver pohjustaa kulttuurien välistä vertailua lähestymällä aihetta kahdesta suunnasta. Ensiksi olisi tärkeää selvittää, mitaako lomake samaa käsitettä eri kulttuureissa. Onko esimerkiksi uskonnollisuuden käsitteellä sama merkitys eri maissa? Entä rakentuuko isänmaallisuuden käsite samalla tavoin?

Toiseksi kansainvälistä vertailua pohtiva suuntaus yrittää selvittää, onko mittauksen taso surveytutkimuksessa yhteneväinen. Ovatko suomalaiset, irlantilaiset ja japanilaiset yhtä isänmaallisia, jos jakaumien keskiarvot niin näyttävät. Edellytyksenä tällaiselle pohdinnalle on yhtenevä käsitteellinen taso tutkimuksessa.

Eri maiden tulosten vertailu edellyttää siis erilaisten vinoumaa aiheuttavien tekijöiden tarkastelua ja sitä kautta tehtävää vertailtavuuden varmistamista. Vinouman vastakohtaksi voidaan katsoa vastaavuus (*equivalence*). Vinouma ja vastaavuus eivät ole tiedonkeruuvälineissä itsessään olevia ominaisuuksia, vaan ne nousevat esiin,

kun lomakkeita käytetään kahdessa tai useammassa keskenään vertailtavassa ryhmässä.

Lukupiirissämme keskustelu johti usein EU-hankkeisiin ja omakohtaisiin kokemuksiin niiden toteuttamisesta. Kirjaa lukiessa vertailua varjostavat ongelmat alkoivat vaikuttaa suuremmilta kuin vertailun hyödyt ja vertailtavan aineiston kerääminen tuntui lähes mahdottomalta. Ongelmavyyhdin keskellä oli kuitenkin lohdullista todeta, että kulttuurisesti toisiaan lähellä olevien ryhmien vertailu ei ole niin herkkää vinoumalle kuin kulttuurisilta taustoiltaan kovin erilaisten ryhmien vertailu (esim. Euroopan maiden välinen vertailu on erilaisempaa kuin Euroopan ja Afrikan maiden välinen vertailu).

Vinouma vertailtavuuden esteenä

Van de Vijver jäsentää aineistojen vertailtavuuden tarkastelun kolmeen vinouman tyyppiin (ks. taulukko 1). Vinouma ei ole pelkästään kysymystekninen tai tiedonkeruun toteuttamisen asia, vaan oleellista on käsitteelliseen vastaavuuteen pyrkiminen.

Käsitteellinen vastaamattomuus tarkoittaa, että käsite sisäl-

tää eri ulottuvuuksia eri kulttuureissa. Esimerkiksi asumisviihtyvyys sisältää erilaisia näkökulmia eri maissa jo pelkästään ilmastosta johtuen, mutta myös erilaisista perhemuodoista ja asumisen traditioista johtuen. Käsitteellisen vinouman tunnistaminen edellyttää yksityiskohtaista kulttuurin tuntemusta eli pelkästään kyselylomakkeen kääntäminen kansalliselle kielelle ei riitä.

Van de Vijver selventää käsitteellistä vastaavuutta hausalla vertauksella. Sen sijaan, että eksoittaisiin vertailemaan omenoita ja appelsiineja, pitäisi vertailu tehdä hedelmä-tasolla. Jos siis mitattavat käsitteet eroavat eri kulttuureissa, tulee käsitteellistä abstraktiotasoa nostaa, jotta päästään luotettavaan vertailuun. Jotakin menetetään tulosten yksityiskoh-taisuudesta ja analyysimahdollisuuksista, mutta jos käsitteellinen vastaavuus maiden välillä katoaa, ei vertailussa ole mitään mieltä.

Metodinen vinouma ilmenee havainnollisemmin: otokset eivät ole vertailukelpoisia, tiedonkeruuvälineet eroavat, tiedonkeruussa ilmenee haastattelijai- tai haastateltavavaikutusta (esimerkiksi tutkittavan ilmiön sosiaalisen suotavuus), tiedonkeruu toteutetaan eri tavoin eri maissa. Metodivinouman tunnistaminen edellyttää tarkkaa ja yksityiskohtaista dokumentaatiota tutkimuksen kaikista vaiheista, jotta eri maiden aineistonkeruuta voidaan verrata. Tämä vinouman muoto on helpommin hallittavissa kuin käsitteellinen vinouma.

Taulukko 1
Vinoumaa (bias) aiheuttavat tekijät kansainvälisessä vertailussa

Vinouman eri tasot	Vinoumaa aiheuttavat tekijät
Käsitteellinen	Käsitteen määrittely vain osittain kattava kulttuurien välillä Käsitettä kuvaava toiminta erilaista eri kulttuureissa; määrittely ei sovi kaikkiin tutkittaviin ryhmiin (esim. jokin taito ei ole oleellinen tai ei kuulu ryhmän kulttuuriin) Käsitettä kuvaavaa toimintaa kartoitetaan suppeasti (esim. liian lyhyt lomake) Jokin oleellinen osa-alue tai näkökulma jätetty kokonaan pois
Metodinen	(a) Otosten yhteensopimattomuus (esim. erot vastaajaryhmien koulutustasossa) (b) Erot tiedonkeruuympäristössä: fyysiset ja sosiaaliset tekijät (b) Epäselvä ohjeistus (b) Tutkimuksen toteuttajien eritasoinen asiantuntijuus (b) Haastattelijavaikutukset (b) Haastattelijan ja vastaajan väliset kommunikaatio-ongelmat (esim. vieraskielisyys) (c) Vastaajien tottumattomuus surveyn kysymystapaan (c) Vastaajien tottumattomuus surveyvastaamisen käytäntöihin (c) Erilaiset vastaustyylit (esim. sosiaalinen suotavuus, asteikon ääripäiden suosiminen, myötäilevyys)
Kysymyskohtainen	Kysymysten huono tai epäselvä käännös Kysymys tuo esiin ominaisuuksia, joita sillä ei ole tarkoitus mitata Kulttuurispesifit tekijät (esim. erilaiset konnotaatiot kysymyksen merkityksessä tai kysymyksen sisällön sopivuudessa tietyssä kulttuurissa)

Huomaa: Vinoumaa aiheutuu (a) otoksesta (b) tutkimuksen toteutustavasta (c) menetelmästä.

Lähde: van de Vijver (2003)

Kysymyskohtainen vinouma puolestaan ilmentää sitä, että saman tiedon tai mielipiteen omaavat henkilöt eri kulttuureista saavat erilaiset arvot vastausskaalalla (esim. kulttuurisidonnaiset älykkyystestit). Tämä voi aiheutua huonosta käännöksestä, alkupe- räisen kysymyksen epäselvyydestä, kysymyksen sisällön vie- raudesta jossakin vertailtavista maista, kulttuurikohtaisista oheismerkityksistä (konnotaatioista) kysymyksissä ja niin edel- leen, mutta yleisin aiheuttaja on kysymysten sanamuoto.

Voidaanko vinoumalle mitään?

Vinouma ei ole vain yhden tutkimusvaiheen ongelma, vaan se leimaa tutkimuksen kaikkia eri vaiheita. Siksi haasteena onkin laadukkuuden varmistaminen yhdistämällä niin kunnollinen teoria, lomakesuunnittelu, tiedonkeruun läpivienti kuin aineiston analyysikin.

Vaikka lukupiirissä olimmekin monesti menettää uskomme kansainvälisten vertailujen mielekkyyteen, paljon on silti tehtävissä. Vinouman vähentämiseksi on eri-

laisia keinoja tutkimuksen eri vaiheisiin: käsitteellisen vastaavuuden selvittämiseen, mahdollisimman hyvän käänöksen muotoilemiseen, taustamuuttujien suunnitteluun ja niin edelleen, joista löytyy äskettäin julkaistua tietoa esimerkiksi juuri lukupiirimme teoksesta *Cross-Cultural Survey Methods* (toim. Harkness ym. 2003).

Kysymystasolla aiheutuvaa jakaumien vinoutta on tutkittu paljon. Se on eniten tutkittu vinouman muoto, varsinkin psykometrisen mittauksen parissa.

Metodivinoumaan voidaan vaikuttaa muun muassa varmistaamalla, että tiedonkeruu toteutetaan mahdollisimman samalla tavalla eri maissa. Tämä edellyttää esimerkiksi yksityiskohtaista ohjeistusta haastattelijoille, jotta kysymykset esitetään samoin.

Vaikka tiedonkeruun ja lomakkeen kysymysten yhtenevyys on ensiarvoisen tärkeää aineistojen vertailussa, kaikkia kulttuurisia eroavuuksia ei voida kontrolloida kysymysten ja vastausvaihtoehtojen huolellisellakaan suunnittelulla. Tällöin aineiston analyysissä tarvitaan lisäselvitystä vertailtavien ryhmien ominaisuuksista, vaikkapa koulutustasosta tai ikärakenteesta. Esimerkiksi eroavuudet juuri vastaajien koulutustasossa voivatkin selittää erot tutkittavissa jakaumissa.

Erialaisten selittävien taustamuuttujien käyttö selventää maiden välisiä eroja vastausjakaumissa monesti uudella tavoin. Jos on syytä epäillä, että aineistojen tiedot eivät ole suhteutettavissa toisiinsa, tulisikin keskittyä ilmiön raken-

teelliseen tarkasteluun eri maissa eikä verrata maita keskenään.

Kulttuurisissa erityispiirteissä vielä paljon selvitettävää

Oleellista vertailevan tutkimuksen luotettavuuden parantamisessa on jatkuva kulttuurispesifien tekijöiden selvittäminen ja niiden huomioon ottaminen. Se ei tarkoita pelkästään universaalisten yhtenevyysien etsimistä ja siihen pyrkimistä, vaan kulttuurispesifien tekijöiden huolellista käsittelyä. Kulttuurien erityispiirteitä on vaikea ja usein mahdotonkin verrata maiden välillä. Siksi vinouman käsittelyn kansainvälisessä vertailussa ei olekaan tarkoitus eliminoida kulttuurisia erityispiirteitä, vaan erottaa, mitkä asiat ovat universaaleja ja mitkä eivät, ja hyödyntää tätä tietoutta surveytutkimusten suunnittelussa. Kulttuuristen erityispiirteiden selvittäminen eri sisältöalueilla vaatii vielä valtavasti tutkimustyötä.

Aineiston tarkastelu mahdollisen vinouman näkökulmasta on tuttua surveytutkijoille, mutta kansainvälisten vertailujen tekemisessä vinouman aiheuttamat ongelmat korostuvat. Kaikkien tekijöiden ottaminen huomioon ei aina ole mahdollista eikä siihen aina pyritäkään. Lukupiirissä totesimme, että esimerkiksi monissa EU-hankkeissa ollaan osallistujamaille toimitetun yhteisen muutujaluettelon varassa, josta jokainen maa sitten muotoilee lomakkeen parhaaksi näkemällään tavalla. Käsitteellisestä määrittelystä on

monesti siinä vaiheessa aivan liian vähän tietoa ja kansalliset ratkaisut voivat vaihdella suuresti. Lomakkeen suunnittelu kansallisesti toimivaksi ei kuitenkaan takaa vertailukelpoisuutta kansainvälisesti.

Kulttuuri ei tietenkään ole sama kuin kansallisuus. Erialaisten vastaajaryhmien ja kulttuuristen erojen pohtiminen ei siis koske ainoastaan maiden välisiä vertailuja. Myös kansallisessa tutkimuksessa tulisi enemmän ottaa huomioon kulttuurisista tekijöistä lähtöisin oleva vinouma surveyvastauksissa. Tällä hetkellä surveyanalyysia usein leimaa ajatus vastausten universaalisuudesta. Ei ole itseltään selvää, että suomalaiset olisivat yhtä yhtenäistä kulttuuria, jossa kaikki tunnistavat tutkimusaiheen määrittelyn omakseen ja jossa olisi yhtenevä käsitys surveyvastaamisen toimintasäännöistä. Esimerkiksi maaseutu- ja kaupunkilaisväestön, sosioekonomiselta asemaltaan eroavien tai vaikkapa erialaisten alakulttuurien tarkastelu omina ryhminään saattaisi tuoda mielenkiintoista tietoa kansallisista kulttuurisista eroista, jotka heijastuvat surveyvastaamiseen ja siten muuttujien vastausjakaumiin. □

Kirjoittaja on tutkijana Tilastokeskuksen SurveyLaboratoriossa.

Lähde:

Harkness, J.A., van de Vijver, F.J.R., Mohler, P.Ph. (2003): *Cross-Cultural Survey Methods*. John Wiley & Sons., New York.

Van de Vijver, F.J.R. (2003): *Bias and Equivalence: Cross-Cultural Perspectives*. Teoksessa Harkness, J.A., Van de Vijver, F.J.R., Mohler, P.Ph. (toim.) *Cross-Cultural Survey Methods*. John Wiley & Sons., New York.